

ЕПІГРАМИ ІГУМЕНА ВІТАЛІЯ — ЗРАЗОК БАРОКОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Юрій Миненко

к. філол. н., старший викладач Національного університету
«Острозька академія»

Анотація. У статті проведено аналіз досліджень біографічних даних життя українського письменника початку XVII століття ігумена Віталія. Єдиний його твір — «Діоптра» — вийшов друком вперше не у місті Єв'є поблизу Вільно 1612 року, а 1604 — у Дубно на Волині. Проаналізовано також тематику віршових епіграм автора, розміщених між прозовим текстом перекладу книги візантійського письменника Филипа Солитарія. Загалом вірші є аскетичними за змістом, хоч наявні і виразні риси барокової поетики (антитектичність, метафоричність, зображення апокаліптичних картин та ін.) У статті виділено риси, що пов'язують ці епіграми з творами інших представників Острозького літературного кола останньої чверті XVI — першої половини XVII століть («теорія добрих діл»).

Ключові слова: епіграма, ігумен Віталій монастир, середньовічний аскетизм

В статье проанализировано существующие исследования биографических данных жизни украинского писателя начала XVII века игумена Виталия. Единственное его произведение — «Диоптра» — издан впервые не в Евае возле Вильно 1612 года, а 1604 — в Дубно на Волине. Проанализировано также тематику стихотворных эпиграмм автора, размещенных между прозовым текстом перевода книги византийского писателя Филипа Солитария. Вобщем стихотворения аскетические по содержанию, хоть имеются и выразительные черты барокковой поэтики (антитектичность, метафоричность, изображение апокалиптических картин и др.). В статье выделены черты, связующие эти эпиграммы с произведениями других представителей Острожского литературного круга последней четверти XVI — первой половины XVII веков («теория добрых дел»).

Ключевые слова: эпиграмма, игумен Виталий, монастир, бредневековый аскетизм.

The article deals with the analysis of biographic data off the abbot Vitalij, the Ukrainian writer of the early XVII xentury His only work is «Dioptra». It was published at first in Dubno in 1604 but not in eEve near Vilno in 1612. The author also analyzed the themes of the verse epigrams placed between the prose text of the translation of Byzantine writer Philip Solitarium. In general, poetry is ascetic in meaning, although there are expressive features of Baroque poetics (antithesises, metaphoric, images of

apocalyptic pictures, etc.). The article highlights the features which connect these epigrams with the works of other representatives of Ostroh literary center of the last quarter of the XVI century — the first half of the XVII century (“the theory of good deeds”).

Keywords: epigram, abbot Vitali, monastery, medieval asceticism-

Badacz robi analizę danych biograficznych o opacie Vitaliju, ukraińskim pisarzu z początku XVII wieku. Jego jedynym dziełem jest «Dioptra». Ogólnie rzecz biorąc, jego poezja ma znaczenie ascetyczne, choć istnieją ekspresyjne cechy poetyki barokowej. Artykuł podkreśla cechy łączące te fraszki z dziełami innych przedstawicieli ośrodka literackiego Ostrohu z ostatniej ćwierci XVI wieku — pierwszej połowy XVII wieku (“teoria dobrych uczynków”).

Słowa kluczowe: epigram, opat Vitalijski, klasztor, średniowieczna asceza.

Постать ігумена Віталія через брак історичних свідчень і документів залишається «темною плямою» у контексті творчості представників Острозького культурного осередку останньої чверті XVI — першої половини XVII століть. Саме з «острозькою» спадщиною пов’язують творчість Віталія сучасні літературознавці. «Вірші Віталія Дубенського, попри те, що їх автор мав цілком іншу візію дійсності, ніж Герасим Смотрицький чи Дем’ян Наливайко, також належить до текстів острозького кола ...» [9, 40]. Під іншим баченням дійсності, очевидно, слід розуміти більшу насиченість творів Віталія, порівняно з текстами згаданих авторів, ідеями релігійного аскетизму.

Дата народження ігумена Віталія невідома. Ймовірно, народився автор на Галичині, освіту здобув у школі Львівського ставропігійного братства. Саме він, можливо, згаданий у документі Святоуспенського монастиря біля Львова 12 червня 1601 року як «Виталий нотариус и анагностер (церковний чтець — І. М.) монастиря Уневского» [13, 77]. У липні 1603 року Віталія призначено ігуменом Дубенського монастиря Святого Хреста. Віталій, мабуть, не мав великих особистих амбіцій, адже на ігуменство його призначили лише після відмови Олександра Путятницького. Поява Віталія на Волині була не випадковою, адже між Дубно і Львівським ставропігійним братством, його Святоонофріївським монастирем та єпископським Святоуспенським унівським монастирем на Львівщині існували культурні зв’язки [13, 112]. Останній відомий документ про “Віталія, ігумена Чеснохрестського” походить із 25 вересня 1607, після чого він переїжджає до Вільно, що, можливо, було зумовлено смертю покровителя Василя Костянтина Острозького (†13.02.1608).

Віталія згадує у своєму «Посланні до Домнікії» (1605) й Іван Вишенський. «Не бо аз хую граматичное учение и ключь к познанию складов и речей, яко же нѣцыи мнят и подобно глаголют: «Зане же сам не учился, того ради и нам завидит и возбраняет». Сей же глас, мню, в первых пан Виталий, казнодѣя волынский, отрыгал» [1, 4370]. Останнє

дієслово вжито у формі минулого часу, то, ймовірно, Віталій уже був покійником, хоч це не можна стверджувати як беззаперечний факт.

Віталій представляє ортодоксальну, «провишенську» світоглядну позицію. Хоча його творчість і за формою, і за змістовим наповненням є виразно бароковою, а цей стиль, як відомо, прийшов до нас з «латинського» Заходу. У цьому контексті Віталій, як й Іван Вишенський, у творах якого, за визначенням Д. Чижевського [17, 272], вперше в українській літературі знаходимо елементи барокової поетики, став своєрідною «жертвою» історичного розвитку, погляди і творчість якої були прямо протилежними.

Водночас І. Мицько наводить свідчення, що Віталій «при обиранню стану живота свого, все што мѣл, тоєсть маєтність дочасную, тѣло тлѣнное и свѣт марѣный запродавши, клейноть вѣры а перло наук б[о]годухновенныхъ в куплю житія свого набывши проповѣди слова Б[о]жого обрал собѣ катедру» [11, 86]. Ще вище оцінив талант і здібності Віталія Захарія Копистенський у своїй «Палінодії» (1621-1622), згадавши поряд з іменами Стефана Зизанія і Леонтія Карповича серед освічених дидакалів «котрих благодать Божія даровала і житієм і наукою церков Христову прославляющих і книгами наповняющих» [6, 98]. Віталій згаданий як «архіандрит віленський, муж богодухновенний, в язика греческом і латинском знамените біглий, оборонця благочестія; пречестной Віталій» [6, 99]. Тож Віталій знав досконало грецьку і латинську мови й посідав у Вільно посаду архіандрита.

Усі дидакалі, згадані Копистенським як померлі після слів «било теж». Дата смерті Стефана Зизанія на сьогодні достеменно невідома, проте Леонтій Карпович помер 1620-го року, тож можна припустити, що й Віталій помер незадовго і пам'ять про нього ще була живою. І. Франко ж зазначав, що 1612 року Віталій був уже покійником і помер ігуменом Дубенського монастиря [16], хоч так незрозуміло, чому твір був виданий у Литві. Це суперечить також твердженням І. Мицька про видання єдиної книги автора «Діоптри» 1612 року як посмертне. Сама ж «Діоптра» була перекладена у Дубно 1604 року хворим Вітаклієм [11, 86]. Згодом, щоправда, дослідник змінив свою думку і вказав дату смерті «до 1621» [13, 77], а сама «Діоптра» була завершена на початку 1605-го року, «бо в заголовку другого, передостаннього розділу, відзначено, що написаний він 25.12. 1604 року.» [13, 81],

Загалом «Діоптра» ігумена Віталія витримали багато перевидань, що свідчить про її популярність: 1642 року у Єв'є та Вільно, 1654 в Кутейні, 1698 року в Могилеві, 1786 в Клинцях (Дубенський район).. На думку В. Перетца, «істотних відмінностей у текстах віршів цих видань не виявлено» [2] порівняно з дубенською «Діоптрою» 1604 р.

Дослідження І. Франка і М. Возняка, присвячені «Діоптрі» Віталія, не містять даних біографії автора. Натомість обмежуються загальними оцінками. Так, І. Франко красномовно називає свою розвідку «Забутий український віршописець XVII віку» Михайло Возняк розглядає «Діоптру»

Віталія у розділі «Від давніх до нових течій в письменстві» поряд з іменами Герасима Смотрицького й Івана Вишенського, тобто маючи на увазі барокові стильові тенденції. І. Франко визначає джерело, яке перекладав Вітадій. Це «Діоптра» візантійського письменника XI — XII століть Філіпа Солітарія (помер близько 1118) [16].

Сучасний дослідник української літератури пізнього середньовіччя Ю. Пелешенко згадує цей твір як одну з пам'яток візантійського письменства, що з'явилися в Україні у XIV столітті у контексті другого південнослов'янського впливу. «Діоптра» була перекладена в середині XIV ст. болгарськими ченцями-ісихастами. Найраніші українські списки твору датуються другою половиною XIV ст.» [14, 66].

І. Франко також засвідчив наявність перекладу «Діоптра» Солітарія церковнослов'янською мовою ще до Віталія [16, 157], тож Віталію, очевидно, нічого іншого не залишалось, окрім як творчо підійти до перекладу твору Солітарія. Дослідник визначає і відмінні риси обох творів. По-перше, книга Солітарія є діалогом, а Віталій подає все у формі «поучений». По-друге, «Філіпова «Діоптра», здається призначена виключно для монахів, отже, має й зміст тісніший, виключно аскетичний; натомість Віталієва «Діоптра» ... обіймає ширший обсяг людського життя, обертається не тільки до монахів, а й до світських людей» [16, 158]. По-третє, «Діоптра» Солітарія була написана віршами, Віталієва ж написана прозою і має лише віршовані вставки, що й становлять літературну цінність.

Повна назва книги «Діоптра мірозрітелнаа а[льбо] Зерцало извъст-но оуказоующее соетоу мира настоашаго и впасно в нем жити ч[олові]кА наставляющее многими с[вят]ыми догматы ѿческими оудобренное. И словеньски многогрѣшнымъ Виталиемъ игоуменом Ч[е]стного Кр[е]ста в Дубнѣ. Въ наставленіе и оутѣшеніе православнымъ християномъ чорниломъ ново изображено лѣта ѿ ѿкоупленія мира ꙗхѣ». У заголовку немає згадки про Філіпа Солітарія, що засвідчує: твір Віталія — не переклад, а вільна авторська компіляція з писань святих отців і власних міркувань.

Дослідниця історії української мови Г. Нога проаналізувала на прикладі «Діоптри Віталія «вплив формальних ознак наукового стилю на ораторсько-проповідницький» [12]. У своїй розвідці вона зазначає: «Традиції метафоричності «Діоптри», актуалізація концептів самопізнання, внутрішньої людини, активне засвоєння грецької та латинської мов із їх передтерміно-логічним потенціалом істотно доповнюють історію наукової мови середньоукраїнського періоду» [12].

Версію про посмертне видання «Діоптри» у Дубно 1604 року знаходимо і в дослідженнях В. Перетца. У бібліотеці Волинської духовної семінарії в Житомирі він бачив рукопис «Діоптри», датований 1604 роком (див.: Перетц, К., 1911, с. 23, 24 — 27), подальша доля якого невідома «Рукопис у 4-ку, написаний гарним західноруським півуставом к[інця] XVI — п[очатку] XVII ст., на III + 350 нумерованих сторінках; без початку — втрачено заголовний аркуш, а також частину передмови, яка в цьому рукописі починається зі слів: «..ноє яко странъникъ нѣколіко

пребыти, и помалѣзатворяється обитель, тѣло въ прах возвращается, и душа разумная обращается въ отчество отогды ж (sic) прийде...» [2].

На стор. 8 заголовок відрізняється від відповідного йому в друкованому виданні книги 1604 р.: «Діоптра мірозрітелная І, или Зерцало извѣстно указующее суѣту мира настоящего и опасно въ нем жити человека наставляющее, многими святыми догматы отческими одобренное и словенски многогрѣшнымъ Виталиемъ, игуменом честного креста в Дубнѣ, въ наставленіе и утѣшеніе православнымъ християномъ черъниломъ ново изображенно. Лѣта от откупленія мира 1604» [2],

Порівнюючи цю рукописну «Діоптру» з друкованою 1604 року, В. Перетц відзначає, що друк має відмінний заголовок, а саме: «Діоптра, сирѣчь Зерцало, албо изображеніе извѣстное Живота человеческого въ мірѣ от многих святых божественных писаній отческих догмат съставленная. На словенскій язык вѣчное памяти, годным отцем Виталием, игуменом въ Дубнѣ преложена и написана». З цього заголовка видно, що на час видання книжки Віталій вже помер («вѣчное памяти»). «Далі, — продовжує В. Перетц, — і в друкованій, і в рукописній «Діоптрі» — тожне продовження, різняться тільки орфографія... В порівнянні з цим рукописним текстом Діоптри, в друкованому екземплярі Волинської семінарії бракує двох розділів повністю і більшої частини третього, на якому уривається друкований текст № 193-го...» [2],

Тож за твердженнями В. Перпетца, вже видання «Діоптри» 1604 року у Дубно було посмертним, а смерть Віталія відповідно слід датувати кінцем 1604 року. Назва твору належала не автору, який на той час уже помер («вічної пам'яті»), тому й зазнала змін у друкованому виданні. Прийняти 1604 рік як дату смерті Віталія складно через знадку про «Віталія, игумена Чеснохрестського» у Дубні із 25 вересня 1607 року» [13]. Вважаємо, що це свідчення потребує глибшого аналізу. Можливо, Віталія, як і в тексті І. Вишенського, згадано як беззаперечний авторитет українського православ'я, а не нині суцього.

На думку І. Франка, поетичного таланту у Віталія немає, а у самих віршах «знайдемо відгомони нашої народної мудрості» [16, 159], яку часто використовували письменники того часу. Жанрово дослідник пов'язує прпроду віршів з польськими фразками, популярними у творчості Рея і Кохановського.

Професор Львівського університету М. Возняк також відводить Віталієві скромне місце в історії української літератури того часу. Він звертає увагу на ці вірші, як і І. Франко, як на одну з перших проб українського віршування. Сучасний дослідник В. Шевчук вілзначив подібність окремих епіграм Віталія, зокрема розділу «Про марноту добропорядності прабатьківської, тобто шляхетства», до віршів Дем'на Наливайка [19, 221].

Відомий дослідник української поезії початку XVI — XVII століття В. Крекотень слідом за українськими бароковими поетиками (Київська поетика, «Сад поетичний» Митрована Довгалецького) поділяє епіграми

на складні і прості (від 1 до 3 рядків). Він виділяє жанр епіграм-роздумів, в яких що-небудь радиться або від чогось застерігається. «У кращих своїх зразках вона (епіграма — Ю.М.) досягла високого рівня мистецької якості ... До вершинних її проявів належать поетичні вкраплення Віталія Дубенського у його книжці «Діоптра» (1604) ...» [8, 15]. Цінним є також зауваження медієвіста щодо образності поезії того часу: «Образність віршів кінця 16 — початку 17 століть розвивається від рівня, характерного для візантійсько-слов'янського Середньовіччя до рівня, притаманного зрілому бароко» [8, 40]. Він поділяє розвиток поезії цього часу на два періоди залежно від панівної у текстах образності. Якщо до першого періоду належить творчість Герасима Смотрицького й Острозька Біблія 15881 року, то другий період є виразно бароковим, куди, очевидно, за логікою дослідника, слід віднести і «Діоптру», яку він згадує поряд з поезією Івана Величковського, Данила Братковського і Климентія Звновііва. Тож саме жанрове визначення «епіграми» усталилося на означення чотири- і восьмирядкових віршів барокової літератури.

На особливостях епіграм ігумена Віталія наголошував і Д. Чижевський. На його думку, вони «в певному відношенні репрезентують барокову простоту» [17, 423]. Хоч і змістом ці твори є досить аскетичними, проте через грайливу форму епіграми, увагу до внутрішніх пошуків людини у світі, створеному Богом є цілком бароковими.

Епіграми Віталія мають загальнолюдський характер, а не вузько аскетичний. Це відповідає настановам бароко на повчальність. Мистецтво ж бароко проголошувало своїми головними функціями «docere, delectare, movere [«навчати, приносити втіху, зворушувати»]» [20, 457]. Згадаємо також, що повчаннями називав епіграми Віталія й І. Франко.

На думку Б. Криси, «епіграми Віталія, як і «Зерцало богословія» Кирила Транквіліона-Ставровецького, повертає нас до традицій неоплатонізму та до його християнських конотацій, представляючи метафізичний вимір людської екзистенції» [9, 40]. Світ для Віталія — відбиток Божого провидіння, що виявляється у різних сферах духовного буття людини «Якщо людина визнає духовну ієрархію, то шукає відображення вічних істин і вибудовує за ними своє життя, якщо ні — віддзеркалює в собі марнотність світу» [9а, 40].

Під час аналізу виокремимо найголовніші мотиви збірки. Вже у перших поезіях автор висловлює зневагу до світу, що відповідає бароковій ідеї марності всього сущого, що отримала назву *vanitas*:

Коль праведно нарицається сей мир
Въ божественъном писаніи лицемѣр,
Іже вѣнѣюду красоту нам являєт,
Внутрьюду же суету съкрываєт.

Начала мирьска тѣщеты покрывають,
Яже кончины по сем отверзають [2].

Віталій, подібно до настанов І. Вишенського, автор закликає тікати від цього світу, ймовірно, у монастир. Земний світ є облудним, лицемірним; справжній же порятунок людини можливий тільки у Христі, шлях до якого лежить через зневагу до самого себе і всього мирського:

Ниже кто Христу любезный бывает,
Развѣ сей іже мир презирает.
Никто же может бога любить,
Аще себе, мир не хочет презрѣти [2].

Зневага до земного світу виступає неодмінною передумовою спасіння людини. Така тенденція доходить до ідеї самоприниження, у чому виявляється вплив візантійського аскетизму, виразним представником якого був вище згаданий Іван Вишенський. У цьому зв'язку закономірним є заклик Віталія тікати від зваб земного світу заради спасіння:

Хощеши ли, о брате, спасенія,
Бѣжи мира и люби гоненія [2].

У цілком середньовічній традиції він закликає любити гоніння і не уникати страждань, аби уподібнитися Ісусу Христу. Такий погляд усталився і у львівській братській традиції. «Авторове «біжи» — це не спосіб пришвидшити те, що й само минає, а знайти можливість праці для Христа, для пізнання Божої Премудрості та для самопізнання» [9, 43].

Дослідник В. Шевчук наголошує на великому масиві творів на теми Святого Письма в українському бароко, особливо в ранньому періоді його розвитку — до 30-х років XVII століття. Так будь-який твір, наслідкуючи Біблію, перетворювався у своєрідне повчання, а сама по собі форма епіграми виконувала ще й маркувальну функцію, лаконічно висловлюючи афористичну думку.

Цілком відповідає середньовічній традиції і поєднання прозового тиексту з віршованим, що маємо і в «Діоптрі» Віталія. Поява в епіграмах автора згадок про Сіон, біблійного Лота і порівняння сучасного світу з вавилонським стовпотворінням є цілком закономірними:

Не пришел еси Вавилон сей населяти,
О изъгнанъниче, но съ слезами поминати
Небеснаго Сіона, идеже обитаєт
Отець наш и въ свой покой призывает [2].

Як відомо, саме антитетичність, поєднання протилежностей (у цьому випадку земного життя людини і небесного спасіння) була однією з визначальних ознак українського бароко. На думку архієпископа Ігоря Ісціченка, бароко «відзначається антиномістичністю сприйняття й відображення світу, чуттєвою й інтелектуальною напруженістю. Митці охоче послуговуються мовою парадоксів. Для поезики стають властивими вишукані антитези» [4, 28]. Саме тому у Віталія премудрий цього світу «безумен», а земна краса оголошується «неліпотою:

Небесных ради благ красоты
Хранися мирской слѣпоты [2].

Ще однією ознакою бароко був динамізм. «Відчуття ладу й ста-

більності у світі підпадає під сумнів. Слідом за релігією й філософією література змушена давати відповідь на фундаментальні питання, що стосуються існування людини» [4, 28]. Тож Віталій сміливо повчає читача, подаючи власну версію людської екзистенції:

Велія бо тъщета жизнь погубляти
И человѣком смерътным угаждати.
Тѣмъ поминай святых званія,
А остав вся здешняя желанія,
Любов миръскую нивочто жъ вѣмѣни
И жизнь сію на лучшую изъмѣни [2].

Наавіть таку світську тему, як дружба, до якої несподівано вдається автор, він поєднує з символом небес:

Друг чловеком злым нікогда же бывай,
Но съ други божіими пребывай,
Въ них же пользу велию приймеши
И въ небесныя двѣры вѣнйдеши [2].

Цікаві твори ігумена Віталія і використанням досить непопулярних в українському бароко зображень апоаліптичних картин. Д. Чижевський, аналізуючи поетику барокових творів у розвідці «Поза межами краси», звертає увагу на цю особливість: «Зовсім далеко від якої-будь краси заводить нас захоплення бароко в зображення страхіть, жорстокості, трупів, смерті тощо. Сам час сприяв цьому напрямку виходу поза межі краси в мистецтві. Сам час підготував наочний матеріал для таких зображень, бо саме сімнадцятий вік належав до епох, що вкрили Європу руїнами та трупом. І Україна належала до тих країн, що в них спустошення були найбільші»! [17, 379]. В українській літературі ця тенденція не набула поширення, панівним залишалося релігійне спрямування творів. Віталій проводить в одній з епіграм асоціативний ланцюжок плоть-світ-диявол, які ведуть людину до пекла, порятунком від якого є Христос:

Не слухай плоти, мира и діавола, зовущих
И въ бездну адову мучити тя вѣдущих,
Но Христа слухай, господа и спаса твоего,
И любезно прийми его до дому своего [2].

В іншій епіграмі автор згадує смерть і пекло, про які людина має постійно пам'ятати::

Аще кто хощет вѣвѣки не съгрѣшати,
Дѣлѣн ест смерть, суд, ад, небо поминати.
Трѣх перъвых да убойтѣся
И послѣдняго да держитѣся [2].

Попри таку подекуди похмуру тональність, автор виступає апологетом теорії добрих діл, що сформувалася в Острозькому культурному осередку останньої чверті XVI — першої половини XVII століть. Поява цієї ідеології, ймовірно, пов'язана з впливом протестантизму з його постулатом діяльної участі особистості у житті суспільства. На початку автор нагадує читачеві, що мирські «честі і лесті» не приносять користі,

коли приходить смерть:

Єгда же смерть приходить,
И отъ мира изъводить,
Зри, яко суть всѣ чести,
Увы, мировы лести,
Яже zde исчезаютъ,
Пользы не оставляютъ
И пакость налагають [2].

Наприкінці ж Віталій прямо закликає творити добрі діла, що різко контрастує з ідеями зневаги до світу і закликами тікати від нього. Так зазнають перетворення світоглядні настанови раннього українського бароко:

Лихоймъца нѣщїи проклинаятъ,
И ближніи єго смерти желаятъ.
Аще въпадетъ въ коє прегрѣшєніє,
И всѣхъ, злославленъ, прїємлетъ хулєніє.
Щєдраго же всѣ кѹпно отрицають
И отъ клеветѹщихъ золъ защищають.
Многая прїємлетъ благодѣянія,
Научивыйся благодаянія.
Сєгò лѣтъ єстъ на земли ублажати,
же любитьъ убогихъ ущедряти [2].

Звісно, «теорія добрих діл» звучить в автора не так сильно, як, приміром, у того ж Дем'яна Наливайка, де праця наповнює смыслом людське життя, проте сама згадка про благодіяння у текстах ігумена монастиря засвідчує зміну світоглядної парадигми середньовічної схоластики.

Тож епіграми ігумена Віталія, що містяться у «Діоптрі» — вільному перекладі книги Филипа Солітарія, належать за визначенням В. Крекотня до жанру епіграм-роздумів. Попри наявність аскетичних ідей, твори Віталія є зразком ранньобарокової поетики. Ідея ж добрих діл» пов'язує епіграми «Діоптрі» з творами інших представників Острозького літературного кола останньої чверті XVI — першої половини XVII століть.

ЛІТЕРАТУРА

Вишенський І. Послання до Домнікїї / Іван Вишенський // Українська література XIV — XVI ст.: Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори / Авт. вступ. ст. і ред. тому В.Л. Микитась; Упоряд. і приміт. В.П. Колосової та ін. — К.: Наукова думка, 1988. — С. 368-375.

Віталій [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://litopys.org.ua>.

Возняк М.С. Історія української літератури. У 2 книгах: Навч. вид. — Кн. 1 / Михайло Возняк. — Львів: Світ, 1992. — 696 с.

Ісиченко Ігор, Архієпископ Історія української літератури: епоха Бароко (XVII — XVIII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих

навчальних закладів / Архиепископ Ігор Ісиченко.— Львів: Святогорець, 2011. — 568 с.

Колосова В. Європейська епіграма (розвиток жанру європейської епіграми в українській літературі XVI-XVII ст.) / Вікторія Колосова // Слово і час — №9 — 2010. — С. 73-78.

Копистенський З. Палінодія / Захарія Копистенський // Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. — К.: Наукова думка, 1987, -- 93-107с.

Кралюк П.М. ДІОПТРА, або Дзеркало, в якому бачимо не лише себе, а й інших, подорожуючи в часі та просторі: Історико-інтелектуальний детектив. — Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. — 116 с.

Крекотень В.І. Становлення поетичних форм в українській літературі XVII ст.. Автореферат праці, представленої на здобуття ученого ступеня доктора філологічних наук (у формі наукової доповіді). — К.: Наукова думка, 1992. — 67 с.

Криса Б. Епіграми Віталія Дубенського, або метафізика світла / Богдана Криса // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / За ред. І.Д. Пасічника. — Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017 — Вип 65. — с. 40-46.

Мицько І. Іван Федоров: життя в еміграції / Ігор Мицько. — Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008 — 132 с.

Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) / Ігор Мицько. — К.: Наукова думка, 1990 — 192 с.

Наєнко Г. Староукраїнська філософська традиція та аспекти наукового текстотворення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/444_450.pdf

Острозька академія XVI — XVII ст. Енциклопедія / За ред.. І.Д.. Пасічника. — Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. — 512 с.

Пелешенко Ю.В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII — XV ст.): Джерела. Стистема жанрів. Духовні інтенції. Постаті / Юрій Пелешенко. — К: ВД «Стилос», 2012.

Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI — XVII ст. / Ярослав Стратій// Острозька давнина /Відповідал. редактор І. Мицько. — Львів, 1995. — Т. 1. — с. 90-96.

Франко І. Забутий український віршописець XVII віку // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 31. Літературно-критичні праці (1897-1899) / Іван Франко. — К.: Наукова думка, 1981. — С. 156-172.

Чижевський Д. Українське літературне бароко / Видання підготував О. Мишанич / Дмитро Чижевський. — К.: Обереги, 2003. — 576 с.

Чижевський Д. Український літературний барок. Нариси /Дмитро Чижевський. — Харків: Акта, 2003. -408 с.

Шевчук В.О. Муза Роксоланська: Українська література XVI — XVIII століть: У 2 кн. — Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко / Валерій Шевчук. — К: Либідь, 2004. — 400 с.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Четверте видання. / Наталія Яковенко. — К.: Критика, 2009. — 584 с.